

Interbestuurlijke Programma - Vitaal platteland

Naar een duurzaam gebruik van de slappe bodem in de Hollands-Utrechtse veenweiden (geactualiseerde versie)

Opgesteld door de samenwerkende overheden in het kader van het IBP-VP

Contactpersoon: Olev Koop, provincie Zuid-Holland (ro.koop@pzh.nl) / 06-21102961

Versie: 5 juni 2019 (geactualiseerd op 16 augustus 2020 ten behoeve van de SPUK-aanvraag bij het Rijk)

Het IBP en het Hollands-Utrechtse veenweidegebied

Het Interbestuurlijk Programma (IBP) is een akkoord tussen het Rijk, het IPO, de VNG en de Unie van Waterschappen waarin afspraken zijn gemaakt om een aantal grote maatschappelijke opgaven aan te pakken. Een van deze opgaven is "Naar een vitaal platteland" en binnen deze opgave is het Hollands-Utrechts veenweidegebied een van de aandachtsgebieden.

Schets van het gebied

Het Hollands-Utrechtse veenweidegebied maakt onderdeel uit van het Groene Hart. Het is een landelijk gebied, dat wordt gekenmerkt door uitgestrekte weidegebieden, waarop de melkveehouderij de dominante agrarische benutting is. Het veenpolderlandschap vertegenwoordigt een lange en rijke geschiedenis waarin Nederlanders hun waterrijke omgeving hebben bedwongen en benut, die niet alleen het landschap zelf maar ook onze politieke cultuur heeft vormgegeven. Agrariërs in de veenpolder zijn vervlochten geraakt met dit landschap en veenpolders vormen, met hun open en weidse karakter met veel ruimte voor groen en water, nog altijd een aantrekkelijke woon- en leefomgeving. Veenpolders herbergen bovendien bijzondere en zeldzame biotopen, van veenweidegebieden tot rietlanden en broekbossen, die ruimte bieden aan een unieke en internationaal belangrijke verzameling planten en dieren.

De Hollands-Utrechtse veenweiden vormen met hun weidse en open landschap wellicht het meest kenmerkende stuk landschappelijk cultureel erfgoed van Nederland, met Hollandse luchten, koeien in de uitgestrekte weide, met molens aan de horizon.

Wat zijn de vraagstukken in dit gebied?

Door de eeuwen heen is het altijd een uitdaging geweest ruimte te geven aan de verschillende waarden en gebruiken in de veenpolder. Het veenpolderlandschap laat zien dat we ons kunnen aanpassen aan een lastige natte omgeving. De veenpolders worden bemaald en drooggelegd om er menselijke activiteiten mogelijk te maken, maar dit heeft ook negatieve gevolgen voor bodemdaling en klimaat. De nabije Randstad legt de nodige druk op het gebied. Het veranderende klimaat zorgt ook voor nieuwe uitdagingen. Er spelen dan ook een aantal belangrijke vraagstukken in deze regio:

- De bodem daalt, met bijbehorende effecten als de substantiële uitstoot van broeikasgassen (3-5% van het totaal landelijk, 1Mton reductiedoelstelling klimaatakkoord voor veenweiden), optrekkende zoute kwel en druk op wateroverlast;
- Hoe behouden we het open karakter van het veenweidelandschap; dit landschap staat onder druk, door ruimtevrage voor de energietransitie, agrarische transitie richting vernetting en natte teelten i.p.v. veehouderij en een toenemende verstedelijking.
- De landbouw is in transitie: vraagstukken rondom verduurzaming, sluiten van kringlopen en voedselveiligheid spelen ook in de veenweiden een grote rol.
- De biodiversiteit loopt terug als gevolg van steeds lagere botanische waarden, teruglopen van populaties aan insecten en weidevogels.
- De milieukwaliteit staat onder druk, zowel van water als van bodem; problemen met stikstofemissies en fosfaten, die druk zetten op de leefomgevingskwaliteit en met name op de in het gebied gelegen Natura 2000-gebieden.
- Bodemdaling veroorzaakt schade aan bebouwing; zowel in de kernen als in het buitengebied, wordt bebouwing bedreigd door o.a. paalrot, als gevolg van de bodemdaling en de daarmee gepaarde gaande verlaging van het polderpeil; dit veroorzaakt een grote kostenpost, die door PBL is geraamd op €22 miljard voor heel Nederland
- Het hoofdwatersysteem staat onder druk, mede gezien de verwachte klimatologische veranderingen, waardoor het risico toeneemt op wateroverlast of watertekort in veenpolders en op schade aan funderingen.

Stagnatie

Deze problematiek wordt al ruime tijd onderkend door de vele partijen actief in, en betrokken bij, de veenpolder. Toch is een duurzame oplossing, die wordt gedragen door alle gebiedspartijen vooralsnog uitgebleven. Oplossingen geformuleerd vanuit één beleidsdomein lopen vaak tegen praktische beperkingen en weerstand van andere partijen op. In de politiek en samenleving, inclusief de agrarische sector, groeit het besef dat de landbouw moet verduurzamen om een houdbaar systeem te creëren dat voldoende voedsel en andere grondstoffen produceert en tegelijkertijd in balans is met de vereisten van een gezonde leefomgeving. De vraag is hoe we van de huidige naar de toekomstige situatie komen met alle betrokken partijen. De uitdaging daarbij is om over de schaduw van gebruikstradities heen te springen en 'de kracht en creativiteit van het aanpassen aan lastige situaties' opnieuw aan te boren. We moeten op zoek naar "wat wél kan".

Welke kansen en uitdagingen spelen er in het Hollands-Utrechtse Veenweidegebied?

De agrarische transitie naar een duurzamer, natuurinclusieve, circulaire, klimaatbestendige vorm van agrarische (melkvee-)bedrijven en aanverwante landelijke (niet agrarische) activiteiten is mogelijk. Het kan, mits effectief uitgevoerd, leiden tot een robuust nieuw verdienmodel of nieuwe vormen van landgebruik.

Nieuwe aspecten van zo'n verdienmodel zijn:

- Veenweide-innovatie, zoals hoogwaterboeren, zijn prachtige kansen om een modern agrarisch bedrijf te vormen (bv. kleinere koeien op de slappere bodem, meer extensief, natte teelten, vanuit kringloop, verminderd CO₂eq verwaarden via 'carbon credits')
- Andere verdienmogelijkheden, zoals maatschappelijke diensten en recreatie en toerisme, kunnen onderdeel uitmaken van het inkomen van de boer.
  - De boer als groen/natuurbeheerder is een enorme kans om samen met terreinbeheerders de integrale zorg voor het landschap op te pakken (landschapsbeheer als maatschappelijke dienst);

- o De boer als waterbeheerder is een enorme kans om samen met waterschappen, gemeenten, natuurorganisaties, collectieven, LTO, provincies de integrale zorg voor waterkwaliteit en remmen bodemdaling op te pakken.

Ten aanzien van bodemdaling wordt onderwater- of drukdrainage als kansrijke kortetermijnoplossing gezien. Onderwater- of drukdrainage verhoogt het grondwaterpeil in de zomer en leidt daarmee tot het verminderen van veenafbraak en bodemdaling en tot het verlagen van de CO₂-eq emissies (nog wel in onderzoek); voor de langere termijn geldt echter dat de emissies hiermee niet volledig stoppen en de maatregel niet duurzaam is; desalniettemin is deze techniek, naast andere tactieken, in veel situaties van vitaal belang als tussenstap voor het slagen van een transitie in het veenweidegebied.

Oplossing: energieke gebiedsprocessen

Deze situatie vraagt om een andere manier van werken. Een werkwijze waarbij gebiedspartijen samen alle aspecten van het probleem verkennen, en gezamenlijk oplossingen ontwerpen die tegemoetkomen aan de behoeften en wensen van alle partijen actief in en bij de veenpolder. In deze werkwijze staan gebiedsprocessen centraal.

Gebiedsprocessen zijn enorm gebaat bij een aantal randvoorwaarden en ondersteuning op gebied overstijgende schaal. Het IBP biedt hiervoor een goed handvat. De vier samenwerkende overheden kunnen op hun schaalniveau gesprekken aangaan met ketenpartijen over andere financieringsconstructies en afzetketens gericht op een transitie van het landgebruik in veenpolders naar duurzaam, circulair, groen, kringloop en bodemdaling remmend. En vanuit daar voorwaarden meegeven aan gebiedsprocessen.

Andersom komen vanuit de gebiedsprocessen vragen om opschaling waar problemen niet op het kleine schaalniveau opgelost kunnen worden. Door steeds te schakelen tussen de schaalniveaus en ook uit te wisselen tussen de verschillende veenweidegebieden binnen het IBP en andere trajecten, zoals de klimaattafel Landbouw en Landgebruik, Regiodeal Bodemdaling Groene Hart en de Groene Hart samenwerking en het Nationaal Kennisprogramma Bodemdaling, kan verandering ondersteund worden vanuit een hoger wettelijk kader, financiële spelregels, afspraken in de keten door de vier overheidslagen en tegelijkertijd gericht zijn op maatwerk van gebiedspartijen in specifieke veenpolders.

Centrale rol van agrariërs en de agrarische keten

Agrariërs spelen een belangrijke rol in de veenweidegebieden, als economische factor, grondeigenaren en als beheerders van het landschap. Voor een effectief en succesvol gebiedsproces is hun betrokkenheid essentieel. Daarbij wordt nadrukkelijk niet alleen naar de sector gekeken, maar naar de gehele 'agrarische keten': boeren, erfbetreders, banken, voerproducent, zuivelcoöperatie en consumenten. En naar andere ketens die kunnen bijdragen aan een transitie van het grondgebruik, zoals bijvoorbeeld ontwikkelaars, verwerkers, afnemers of vergunningverleners van biobased (natte teelt) producten en de terreinbeheerders (TBO's) van natuurgebieden.

Voor de agrarische transitie naar duurzamer, natuurinclusief, kringloop, klimaatbestendig, zit de grootste uitdaging in sociaaleconomische factoren, zoals vasthouden aan de traditie van generaties, groepsdruk, regeldruk vanuit de overheid, beperkte financiële rek, schulden, gebrek aan opvolging, een dwingende keten van afnemers met lage prijzen enz.

Door in een integraal polderproces aan te sluiten bij onderliggende waarden en behoeften kun je hierin gezamenlijkheid brengen. Gezamenlijkheid is essentieel: te vaak is de discussie gevoerd vanuit (schijnbaar) tegengestelde belangen, waardoor er een scherp wij-zij gevoel ontstond en in het proces alleen de meest enthousiaste agrariërs meedraiden: precies degenen die al niet meer overtuigd hoefden te worden van de transitie. Omdat er vanuit afzonderlijke belangen vaak geen speelruimte meer is, kun je beweging creëren door juist meerdere belangen in verbinding te brengen.

Welke opgaven zien de vier overheden gezamenlijk voor dit gebied?

- De transitie naar een circulaire, klimaatneutrale en natuurinclusieve agrarische sector levert een economisch gezond bedrijfsmodel op voor de agrarische ondernemer. We moeten condities scheppen om een markt met nieuwe concepten te ontwikkelen. Samenwerking privaat-publiek t.b.v. het centrale perspectief is daarbij noodzakelijk;
- Het ecologische systeem in de landbouwgebieden is weer op orde; de biodiversiteit neemt niet verder af en neemt bij voorkeur zelfs weer toe;
- Verduurzaming in de landbouw- en voedselketen; de transitie van de agrarische sector naar circulair en klimaatneutraal op gang brengen;
- De depositie van stikstof van de landbouw langdurig en stevig terugdringen, ruimtelijke en economische ontwikkeling mogelijk maken en natuurherstel realiseren;
- De relatie stad en platteland wordt hersteld;
- De maatschappelijke kosten¹ van bodemdaling in veenweiden worden beperkt;
- De potentie van dijken, waterlopen, erfgoedlijnen en andere landschapselementen worden benut voor ecologie, energietransitie, infrastructuur en recreatie.

Hoe gaan we dit voor elkaar krijgen?

- We willen vanuit de vier overheidslagen samenwerken en verkennen wat op strategisch niveau nodig is voor verandertrajecten in veenpolders.
- We willen in het Hollands-Utrechtse veenweidegebied zeven veranderpilots starten die via verschillende invalshoeken gebiedsgericht werken aan een verandering van het landgebruik / de wijze van landbouw / een sociale transitie gericht op een integrale polderaanpak. Vanuit gedeelde waarden en behoeften zoeken we naar verdienmodellen en vullen we dit per gebied nader in.
- We willen tussen deze veranderpilots en het strategisch niveau heen en weer schakelen om dit goed op elkaar af te stemmen en zo meerwaarde te creëren en een betere kans van slagen voor verandertrajecten in veenpolders.
- We willen regelmatig uitwisselen tussen dit proces en de processen in andere veenweidegebieden.
- We borgen de aansluiting bij relevante reeds (vergelijkbare) lopende trajecten, zoals de agenderende en verbindende rol van het Platform Groene Hart met de perspectiefnota, de kennis en praktijkervaring vanuit de regiodeal Bodemdaling Groene Hart en het Nationaal Kennisprogramma Bodemdaling, het uitrolopproject van de klimaatveenweidetafel (met daarin RABO, UvW, Milieclubs, LTO, LNV, VNG en provincies).

De 7 veranderpilots werken gebiedsgericht en integraal aan verandering vanuit verschillende invalshoeken:

- Vanuit de sociaal-economische invalshoeken de RIO-methode²:
  - 1) Groot Wilnis Vinkeveen; samen met gebiedspartijen onder inspirerende begeleiding van onderzoekers in de RIO-methode (reflexieve, interactieve ontwerpmethod) uitwerken van een pilot gericht op een toekomstperspectief in de polder Groot Wilnis Vinkeveen. (Bijlage 1)
  - 2) (Panorama) Krimpenerwaard; opbouwen van een indringende gebiedsdialog om te komen tot een gerichte aanpak van de bodemdaling, in combinatie met energietransitie en landschapsbeheer met een mix van maatregelen en toekomstperspectief voor agrariërs; sluit direct aan bij de opbrengst, zoals verwoord in het "Panorama Krimpenerwaard"; (Bijlage 2)
- Vanuit kavelruil op basis van data (Kadasteraanpak):
  - 3) Kagerplassen; om bodemdaling tegen te gaan is er de keus uit 3 strategieën:
    - (1) Bij dunne veenpakketten: accepteren dat die verbranden;
    - (2) Voor landbouwgebieden met perspectief en een voldoende pakket: technische transitie door bv. Onderwaterdrainage;
    - (3) Voor gebieden met een dik pakket veen en weinig agrarisch perspectief: een transformatieve benadering. (Bijlage 3)
- Vanuit kansen door bodemdaling:
  - 4) Boer aan het roer: de Hollandse veenweide vitaal en verbindend; Benut de polderbrede energie in de oostelijk gelegen polders van de Reeuwijkse en Nieuwkoopse plassen (Natura2000) om samen te werken aan klimaatopgaven, biodiversiteit en waterkwaliteit! Boeren, agrarische collectieven en het waterschap hebben de krachten gebundeld om op korte termijn invulling te geven aan klimaatslim boeren. (Bijlage 4)

¹ Beheer en onderhoud (m.n. het watersysteem, bebouwing en infrastructuur), CO₂-emissie, schade aan landschap en milieu etc.

² Reflexief Interactief Ontwerpen, voor systeeminnovaties. Kijken naar belanghebbenden en hun behoeftes en beweegredenen om vervolgens samen met deze belanghebbenden na te denken over hun rol in het tot stand brengen van een transitie in het systeem.

- 5) Landbouw & natuur met toekomst: pilot integraal gebiedsproces DAW in een polder
Ondernemers/eigenaren in het gebied hebben uitgesproken – onder voorwaarden - een integraal gebiedsproces te willen, waarbij verschillende uitdagingen zoals stikstofdepositie, biodiversiteit, bodemdaling, klimaat/uitstoot broeikasgassen, fosfaat, waterkwaliteit, energietransitie en ruimtelijke structuurversterking worden meegepakt. Het toekomstperspectief voor agrariërs (verdienmogelijkheden, vanuit de principes van kringlooplandbouw) vormt daarbij het vertrekpunt. Zij willen de verschillende opgaven graag nu in één keer goed regelen met elkaar voor de komende tientallen jaren. De intentie is om deze pilot uit te voeren in de polder Aarlanderveen (gem Alphen aan den Rijn). (bijlage 5)
- Vanuit afzetketens zoals in de Groene Cirkels:
- 6) Groene Cirkel Kaas in de Alblasserwaard; Door samen te investeren in kruidenrijk grasland en nieuwe methoden van waterbeheer wordt de bodemdaling tegengegaan. Het karakteristieke landschap van het Groene Hart wordt behouden, inclusief karakteristieke koe in de wei. Door het kruidenrijk grasland ontstaat een gezonde en duurzaam geproduceerde weidemelk die wordt verwerkt tot hoogwaardige kaasproducten. (Bijlage 6)
- 7) Ruimtelijk MKBA Veenweidegebied; In het veenweide gebied in de Provincie Zuid-Holland is men op zoek naar een nieuwe balans tussen landbouw en bodemdaling. Er wordt voorgesteld om voor De Alblasserwaard (en eventueel andere gebieden) in de veenweiden, samen met PBL en WUR/WENR de maatschappelijke kosten en baten van de verschillende maatregelen, die genomen zouden kunnen worden ruimtelijk door te rekenen. Dit is een kans om de maatregelen, die o.a. in het kader van de “Groene Cirkel Kaas” en wellicht ook elders, op hun effectiviteit door te rekenen. (Bijlage 7)
- Het coördinerende en programmerende proces
Organiseer samenhang en synergie; Om de samenhang te borgen tussen de 7 pilots en eventueel daar weer uit voortkomende ‘spin-off’ projecten, zullen de pilots worden georganiseerd, vanuit een centraal op te zetten programma. Daarnaast zal gebruik gemaakt kunnen worden van bestaande structuren zoals de samenwerking in het Groene Hart, o.a. vanuit het Bestuurlijk Platform Groene Hart. Ook moet de samenhang geborgd worden met belendende programma’s, waaronder de Regiodeal Bodemdaling en de Klimaattafel Veenweide (binnen het spoor Landbouw en Landgebruik). De bestuurlijke sturing voor het IBP-VP HUV zal vormgegeven worden via het al bestaande Rijk-Regio Overleg over de Regio Deal bodemdaling Groene Hart. Op een aantal momenten zal ook apart bestuurlijk overleg worden georganiseerd voor alle betrokken partijen om de samenwerking te bespreken en ervaringen te delen.

Van het programmerende proces kijken hoe we daar met de IBP-overheden op hoger schaalniveau ondersteuning kunnen bieden vanuit andere regelgeving, wetgeving, afspraken met partijen rond afzetketens voor anders geproduceerde melk en kaas of juist hele nieuwe producten (natte teelten) of afspraken met partijen over financieringsconstructies om verandering te stimuleren (groene leningen, valuta – voor – veen of nationale koolstofhandel).

Waarom deze pilots?

De pilots staan niet op zichzelf, maar zullen deel gaan uitmaken van het stelsel van programma’s, projecten en initiatieven in het Hollands-Utrechtse Veenweidegebied, waaronder de Regiodeal Bodemdaling, de Klimaattafel Landbouw en Landgebruik, de ‘deelexpedities’ van het Nationaal Kennisprogramma Slappe Bodem, Innovatieagenda Duurzame Landbouw van de provincie Zuid-Holland, de Landbouwvisie 2018 van de provincie Utrecht, individuele initiatieven van de overheden en niet in de laatste plaats de inspanningen, die door betrokkenen, zoals agrarisch ondernemers momenteel worden gedaan.

De kracht van deze IBP-aanpak zit hem in de afstemming tussen overheden en tussen schaalniveaus en het bereiken van samenhang. Het programma onderscheidt zich hierbij van de belendende programma’s en initiatieven, doordat de focus ligt bij het verkennen van verschillende manieren van het opstarten van en vormgeven aan transitie in een veenpolder/gebied met oog voor alle gebiedsopgaven (landbouwtransitie, natuur, bodemdaling, toekomstbestendig waterbeheer, landschap, energietransitie e.d. voor, door en met de belangrijke gebiedspartijen waaronder de agrarische sector.

Deze gebiedsprocessen staan niet op zichzelf. Ondanks fundamentele verschillen tussen de diverse gebieden, zijn er zeker ook grote overeenkomsten waarneembaar. Pilots kunnen elkaar ‘kruisbestuiven’. Deze uitwisseling zal dat ook vanuit de belendende initiatieven vormgegeven moeten worden. Vooral streven naar synergie en voorkomen van doublures.

Het succes van het IBP-VP programma kan afgemeten worden aan de mate waarin de uit te voeren pilots een opschaling zullen doormaken, zowel in het gebied van de pilot, maar misschien nog wel meer daarbuiten. Door inzicht te krijgen in de wijze waarop transitie vormgegeven kan worden, hoe het proces ingericht kan worden, belemmeringen in bijvoorbeeld regelgeving of financiering weggenomen kunnen worden, welke voorwaarden gerealiseerd moeten worden e.d. Afstemming met andere veenweidegebieden in Nederland (Noord-Holland, Overijssel en Friesland) zal onderdeel uitmaken van de traject en zal vanuit de coördinerende rol worden georganiseerd. Ook met de akkerbouwprojecten in de Delta zullen de ervaringen worden gedeeld. Voor kennisdeling en daaromheen te organiserende evenementen zal actief worden afgestemd en samengewerkt met de belendende trajecten.

Met deze pilots willen we minimaal de volgende doelen hebben bereikt:

1. Een robuuste en voortgaande dialoog met alle spelers, waaronder de agrarische sector, natuur-/terreinbeheerders, recreatieondernemers, en andere belangrijke gebiedspartijen in de veenweiden, rond de toekomst van het gebied en de daarin gelegen agrarische bedrijven;
2. De agrarische en/of andere relevante ketens moeten aangehaakt zijn bij het doelbereik en bij de ambitievorming;
3. De basis moet zijn gelegd voor een opschaling van de resultaten richting 2030 en verder;
4. Een robuustere samenwerking tussen de overheden op het thema van dit programma, op basis van onderling vertrouwen en respect, maar met voldoende ruimte voor verschillende (bestuurlijk/politieke) opvattingen;

Hoe zorgen we voor samenhang in korte-termijn-maatregelen?

- Opzetten van een werkgroep met vertegenwoordigers van de 4 overheden en LTO-Noord³ gericht op het proces met een trekker (vooralsnog door de PZH) die regelmatig bij elkaar komt en waarbij kennisdeling en procesbegeleiding belangrijke pijlers zijn;
- Vanuit de werkgroep gaan kleinere deelgroepjes, ook bestuurders, strategische gesprekken voeren / nadenken over regelgeving, afzetketen, financieringsconstructies. Deels vanuit kansen/lopende trajecten, deels vanuit vragen vanuit de veranderpilots. Hierbij wordt aansluiting gezocht met lopende trajecten.
- Opstellen van projectplannen / uitvoeringsplannen per pilot. Waarbij bijvoorbeeld voor de pilots vanuit de sociaal-economische invalshoek en de RIO-methode samen met onderzoekers UVA aan uitwerking fase 2 perspectief op de polder wordt gedacht. Hierbij wordt samen met gebiedspartijen de opgave in het gebied nader onderzocht en de oplossing in het deelvlak landbouw, ecologie en natuur en nieuwe maatschappelijke functies concreter uitgewerkt. Met voldoende aandacht voor de benodigde governance.
- Organiseren van uitwisseling met andere veenweidegebieden, misschien via een conferentiedag.
- Organiseren van een structurele bestuurlijke borging.

Zorgpunt is de veelheid aan lopende initiatieven in het gebied rond landbouw en bodemdaling. O.a. de Regiodeal Bodemdaling Groene Hart is een groot programma, waarmee afstemming cruciaal is. Dat geldt ook voor de Klimaattafel Landbouw en Landgebruik – Veenweiden vanuit het Klimaatakkoord.

Dit IBP-VP voorstel focust met name op de sociaal-economische en gedragsaspecten van de veenweidenproblematiek, daar waar de Regiodeal en de Klimaattafel vooral de nadruk leggen op kennisontwikkeling, onderzoek en harde taakstellingen vanuit een technisch-beleidsmatige invalshoek. De provincie Zuid-Holland is zich goed bewust van dit probleem en is momenteel bezig om lijn te brengen in lopende en nieuwe initiatieven, die op dit onderwerp betrekking hebben. Hetzelfde geldt voor het lijstje met mogelijk gerelateerde landelijke en regionale programma’s en trajecten, dat vanuit de interdepartementale ronde is teruggegeven. Omdat dit voorstel de provinciegrens overschrijdt, is hier ook een rol voor de provincie Utrecht weggelegd.

Wat is daarvoor nodig?

³ In aanvang bestaat de werkgroep Hollands-Utrechtse Veenweiden uit de provincies Zuid-Holland en Utrecht, het ministerie van LNV, de waterschappen ‘Stichtse Rijnlanden’, ‘Rijnland’, ‘Amstel, Gooi en Vecht’, ‘Schieland en de Krimpenerwaard’ en ‘Rivierenland’ en de gemeenten Krimpenerwaard en Ronde Venen aangevuld met LTO-Noord.

Het IBP-VP is primair een samenwerkingsconcept en slechts in beperkte mate een vehikel voor het wegzetten van Rijksmiddelen. Voor alle 15 gebieden is €40 mln beschikbaar. Deze middelen zullen mede op basis van ingediende voorstellen worden verdeeld. Echter deze voorstellen zijn een eerste aanzet tot bredere gebiedsprocessen en activiteiten, die middels het principe van 'dynamisch programmeren' zullen worden gedefinieerd.

Verder is het overkoepelende traject rond programmering en coördinatie, een strategische activiteit gericht op samenhang, strategievorming en cohesie, tussen de veelheid van initiatieven, niet alleen het IBP, maar ook andere zoals de Regiodeal Bodemdaling en de klimaattafel veenweiden. Het HUV-programma zal daarin voor de cohesie en afstemming gaan zorgen. Ook zal het overkoepelende traject zich gaan inzetten op borging en opschaling van de resultaten:

- Voor de veranderpilots gedurende 5 jaar gaat het in eerste instantie om de kosten voor proces te komen tot een gedragen gebiedsaanpak; naar verwachting kan na het eerste jaar een realistische inschatting gemaakt worden van de verdere financiële inkleuring van het programma.
- Schatting proces/gebiedsaanpak: vooralsnog gemiddeld €400.000,- per pilot, 50% cofinanciering; doorrekening en meer gedetailleerde begroting kan nu nog niet worden geleverd;
- De Ruimtelijk MKBA zal een opdracht zijn aan het RIVM/PBL/WenR, met een rijksbijdrage van € 80.000. De resterende cofinanciering komt vanuit de Groene Cirkel Kaas en Bodemdaling.
- Voor het strategisch en coördinerende niveau gedurende 5 jaar gaat het om
  - kosten voor proces/ bureaurokosten etc. (€350.000) met nieuwe partijen
  - ondersteuning in de vorm van onderzoek/advies (€300.000)
  - visionaire schets laten maken (€250.000)
  - representatie en promotiekosten (€100.000)
  - lobby en netwerkonderhoud (€50.000),
  - kennismanagement en -uitwisseling met andere veenweidegebieden (€250.000);
 Totaal: Schatting € 1.300.000, waarvan Rijksbijdrage € 650.000
- Uit alle lopende of op te starten initiatieven, waaronder het IBP-VP, zal een haalbaar investeringsplaatje moeten worden gedestilleerd tot 2030. Deze middelen zullen in samenspraak tussen de overheid en bedrijfsleven boven tafel moeten komen.

Hieronder een realistische schatting op basis van de input vanuit de 7 pilot-teams en centrale coördinatie:

Benodigde middelen voor het programma IBP-Hollands-Utrechtse Veenweiden 2019-2024				
	Totaal gevraagd	Rijk	co-financ.	2020/2021
1. Pilot Groot Wilnis-Vinkeveen	€ 400.000	€ 200.000	€ 200.000	€ 85.000
2. Pilot Krimpenerwaard	€ 400.000	€ 200.000	€ 200.000	€ 85.000
3. Pilot Kagerplassen	€ 250.000	€ 125.000	€ 125.000	€ 250.000
4. Pilot Boer aan het Roer	€ 1.100.000	€ 400.000	€ 700.000*	€ 200.000
5. Pilot integraal gebiedsproces DAW in een polder	€ 400.000	€ 200.000	€ 200.000	€ 85.000
6. Pilot GC Kaas - Alblasterwaard	€ 1.150.000	€ 575.000	€ 575.000	€ 320.000
7. Ruimtelijke MKBA	€ 120.000	€ 80.000	€ 40.000	€ 120.000
Strategische coördinatie	€ 1.300.000	€ 650.000	€ 650.000	€ 150.000
Totaal	€ 5.120.000	€ 2.430.000	€ 2.690.000	€ 1.295.000

* Hierin begrepen €0,5mln afkomstig uit de middelen voor KlimaatSlim Boeren

Wie zijn daarvoor nodig en hoe kunnen zij bijdragen?

Samenwerking en overleg tussen overheden en bedrijven zijn heel belangrijk om het verandertraject te steunen en van de grond te krijgen. Echter: het bedrijfsleven blijft primair economisch, waarbij ze wel maatschappelijk doelen kunnen dienen maar niet vertegenwoordigen. Ook kennis- en onderzoeksinstituten dienen een actieve rol te krijgen bij de wetenschappelijke rechtvaardiging van activiteiten en maatregelen.

- Rijk, provincies Utrecht en Zuid-Holland, waterschappen Rijnland, Schieland en de Krimpenerwaard, Stichtse Rijnlanden, Amstel Gooi en Vecht en Rivierenland en de inliggende gemeenten;
  - Indien gaandeweg blijkt, dat er aanpassingen in wet- en regelgeving nodig zijn, om ruimte te krijgen voor de (experimentele) ontwikkelingen, dan is daar een proactieve rol voor het Rijk weggelegd;
  - Aanpassing beleid rond landbouw en waterhuishouding (o.a. peilbeheer)
  - Regie op gebiedsprocessen;
  - Leveren van een financiële bijdrage aan het transitieproces, maar vooralsnog niet aan de benodigde investeringen in de bedrijven
  - Duidelijkheid over langetermijnvisie (stip op de horizon)
  - Inzetten van het Behavioural Insights Team (BIT) van het ministerie van EZK in relatie tot gedragsverandering, die nodig is bij een agrarische transitie;
  - Meekoppelen met erfgoedtafels, zoals Oude Hollandse Waterlinie inclusief de Stelling van Amsterdam
- LTO-Noord - Regio West⁴ en individuele agrarische ondernemers die het verschil willen maken (de "cultuurdragers"); agrarische collectieven
  - Leveren van een constructieve bijdrage aan de dialoog met agrariërs gericht op een gedeelde visie en draagvlak;
- De ketenpartners (afnemers, erfbetreders en consumenten);
  - In toenemende mate druk uitoefenen op de producenten in de landbouw om duurzaam, circulair en natuurinclusief te gaan boeren;
  - Meerwaarde van duurzaamheid terug laten komen in de prijs bij afname;
  - Leveren van adviezen;
  - Meedoen aan [Groene Cirkels](#);
- Agrarische natuurverenigingen en gebiedscollectieven Agrarische Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb);
  - Delen van 'best practices' en leveren van adviezen;
  - Bieden van een thuisbasis en sociaal platform bij de transitie;
  - Gesprekspartner met overheden en standsorganisaties;
- Terreinbeherende organisaties (TBO's);
  - Beleid maken en implementeren rond integraal landschapsbeheer samen met de agrarische gebruikers;
  - Agrariërs in de gelegenheid stellen om professioneel beheer van terreinen op zich te nemen als aannemer;
  - Leveren van adviezen;
  - Meedoen aan [Groene Cirkels](#);
- Europese Unie
  - Meer ruimte geven en minder bureaucratische rompslomp rond subsidies;
  - GLB uitbreiden met maatregelen rond broeikasgasemissies uit de bodem en in relatie tot de landbouw en de noodzakelijke transitie; In het GLB spoor Unie worden ook acties gezet op bv natte teelten ook landbouwgewas en natuurvriendelijke oevers worden niet meteen van je landbouwareaal afgetrokken (negatieve financiële prikkels)
  - Rol voor LNV;
- Onderzoeksinstituten en -programma's
  - [Kennisprogramma Bodemdaling](#)
  - [Veenweideinnovatiecentrum & KTC Zegveld](#)
  - [Planbureau voor de Leefomgeving](#)
  - [Wageningen University & Research \(WUR\)](#)
  - [RIVM](#)

⁴ Aad Straathof uit Leimuiden vervult per 1 januari de rol van bestuurlijk themahouder Veenweiden voor LTO Noord West-Nederland.

- p.m.

Dynamisch Programmeren

Met de gepresenteerde voorstellen kan nu reeds, na een korte verdere uitwerkingsperiode van start gegaan worden. Het is niet ondenkbaar dat vanuit dit initiatief of vanuit eventuele andere trajecten, ideeën aan de dag treden, die opgepakt dienen te worden. De beschikbare middelen, vanuit het IBP-VP voor het Hollands-Utrechtse Veenweidegebied moeten daarvoor aangewend kunnen worden. Hiervoor is een rol weggelegd voor de strategische programmacoördinatie in casu de bestuurlijk governance structuur, die hiervoor kan worden aangewend.

Illustratie van de provincie Utrecht "Toekomst Bodemdalingsgevoelig Gebied"
<https://www.provincie-utrecht.nl/onderwerpen/alle-onderwerpen/bodemdaling/>

IN HET VEEN

ASPECTEN VAN BODEMDALING

HOE WERKT HET?

DE BASIS: veen met natuurlijke begroeiing

ontgonnen door te malen

GEVOLG: bodemdaling door oxidatie

REACTIE: harder pompen

EN: verdere ontwikkeling en versterkte bodemdaling door belasting

bij voortzetting huidig beleid: **VERDERE BODEMDALING**

tot 40 cm in 2050

EFFECTEN

LOKALE VERSCHILLEN

KOSTEN

EEN MILJARDENVRAAGSTUK!

BATEN

BETROKKEN PARTIJEN

EEN INTEGRALE OPGAVE

bijvoorbeeld:

WIE NEEMT HET VOORTOUW?

DE TOEKOMST → INSPELEN OP LOKALE VERSCHILLEN → DIFFERENTIATIE IN TIJD EN RUIMTE

BODEMDALING LOSLATEN

BODEMDALING REMMEN

BODEMDALING STOPPEN

illustraties: www.ronaldvandenheide.nl

Lijst met publicaties rond het thema “Duurzaam Grondgebruik - Landbouw en Bodemdaling”

(niet uitputtend en graag aanvullen en/of verbeteren)

Onderstaande bronnen raadplagen via **Crtl-klik** in dit digitale document

- Rijk
  - [Ontwerp van het Klimaatakkoord](#) (december 2018);
  - [Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden](#) - Nederland als koploper in kringloplandbouw (“Landbouwvisie” - september 2018);
  - [Dalende Bodems Stijgende Kosten](#) (PBL, 2016)
- Gezamenlijke overheden (diverse samenstellingen)
  - [Toekomstverkenning Bodemdaling eindrapport fase 1](#) (september 2014)
  - [Aanvraag regiodeal bodemdaling Groene Hart](#) (augustus 2018)
- Provincie Zuid-Holland
  - [Samen voor een flinke sprong – Ambitiedocument Innovatieagenda Duurzame Landbouw](#) (juni 2016);
  - [Visie Rijke Groenblauwe Leefomgeving - Zuid-Holland investeert in een gezonde en aantrekkelijke leefomgeving](#) (december 2018)
  - [Programma Bodemdaling PZH, 2016-2019](#) (april 2016)
- Provincie Utrecht
  - [Landbouwvisie 2018 - Landbouw Met Perspectief](#) (september 2018)
  - [Halfweg evaluatie programma Aanpak Veenweiden](#) (Utrecht West - juni 2017)
- Stuurgroep Groene Hart (Gezamenlijk Groene Hart Provincies)
  - [Perspectief Groene Hart](#) (mei 2017)
- Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden
  - [Positionpaper bodemdaling veenweide](#)(november 2016);
  - [RE-peat youtube](#) Simulatieprogramma (2016)
- Waterschap Amstel Gooi en Vecht
  - Inmiddels is strategie en nota peilbeheer definitief vastgesteld: <https://www.agv.nl/nieuws/2019/maart/waterschap-pakt-bodemdeling-aan/>
- Hoogheemraadschap Rijnland
  - [Meerjarenperspectief 2019-2022](#) (MJP)(juli 2018)
  - [Kaders voor het Waterbeheerplan 5 – Achtergronddocument 3 – Toekomstverkenning](#) (april 2014);
  - [MKBA Reeuwijk-west en Polder Middelburg en Tempelpolder](#) (mei 2016)
- Hoogheemraadschap Schieland en de Krimpenerwaard (+PZH)
  - [Verkenning haalbaarheid bouwstenen voor toekomst Restveengebied](#) (december 2017)
- Waterschap Rivierenland
  - [Koers houden, kansen benutten - Waterbeheerprogramma 2016-2021](#) (december 2015)
- Gemeente Krimpenerwaard
  - [Proeftuin ‘Trots op de Krimpenerwaard’](#)
  - [Panorama Krimpenerwaard](#)
- LTO-Noord (Regio West)
  - [LTO Noord visie bodemdaling West-Nederland](#) (april 2018)
- Kennistransfercentrum – KTC Zegveld (VIC)
  - [‘Boeren op hoog water’ - Een studie naar de toekomstperspectieven voor landbouw op natte veengronden in het Groene Hart](#)
- Rabobank
  - [Circulair ondernemen in het Groene Hart - Circulaire kansen en uitdagingen voor een veerkrachtige regio](#)
  - [Het Groene Hart Circulair - Circulaire Kansen Voor Een Veerkrachtig Groene Hart](#) (november 2016)

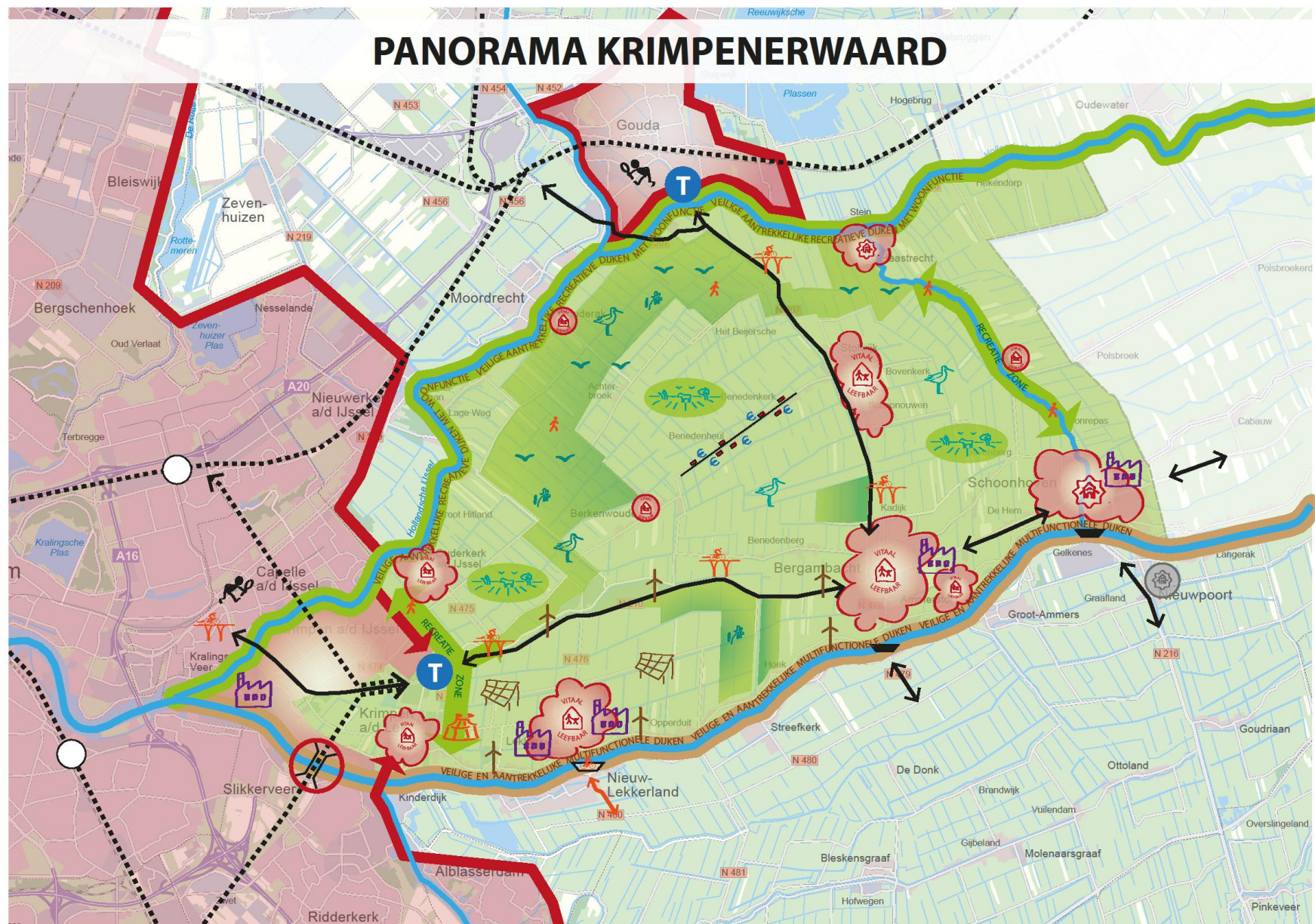
Bijlage 1: Perspectief in de polder: Groot Wilnis Vinkeveen e.o.

Kern	Samen met gebiedspartijen onder inspirerende begeleiding van onderzoekers in de RIO-methode (reflexieve, interactieve ontwerpmethode) komen tot een ontwerp voor een gedragen en uitvoerbaar toekomstperspectief voor de veenpolders in Groot Wilnis Vinkeveen en omgeving, gebaseerd op de maatschappelijke opgaven in het gebied, en dit ontwerp ook tot uitvoering brengen.
Achtergrond / aanleiding	In de veenpolders in Groot Wilnis Vinkeveen en omgeving spelen diverse maatschappelijke en gebiedsopgaven zoals een toekomstig perspectief voor ondernemers actief in de polder, veenweideproblematiek met bodemdaling (die versterkt wordt door wegzijging grondwater naar naastgelegen diepe polder Groot Mijdrecht), toekomstbestendig waterbeheer rekening houdend met klimaatverandering, voorkomen broeikasgasemissies door tegengaan veenafbraak en het omschakelen naar duurzame landbouwsystemen, bijdragen aan het open veenweidecultuurlandschap en de daarin liggende natuuropgaven, waterkwaliteitsdoelen voor KRW (overig water) en bijdragen aan de doelen van het deltaplan agrarisch waterbeheer, onder meer door de deelname aan blauwe diensten, kennisprojecten en investeringen in het eigen bedrijf/ perceel tbv waterkwaliteit te vergroten. Er is recent een gebiedscorporatie opgericht en er is een agrarische natuurvereniging actief. Er is interesse getoond in een vooronderzoek perspectief op de polder door deze betrokkenen. In dit vooronderzoek werden de diverse functies in een polder weergegeven als een zogenaamd polderkristal, waarbij een goed waterbeheer zowel randvoorwaarden schept maar ook meebeweegt om nieuwe integrale oplossingen te ondersteunen. Maar de manoeuvreerruimte van waterbeheer in een veenpolder is klein. Om de robuustheid van het poldersysteem te vergroten zullen alle functies en partijen, gestructureerd en doordacht, ten opzichte van elkaar moeten bewegen.
Doelen	Een polderproces voeren met gebiedspartijen waarbij door een reflexieve interactieve ontwerpmethode met aandacht voor governancestructuren en verschillende combinaties van gebruiksfuncties, ruimte ontstaat voor duurzame oplossingen die gedragen worden door alle gebiedspartijen. Hiermee willen we bijdragen aan veilige, leefbare en toekomstbestendige veenpolders in Groot Wilnis Vinkeveen en omgeving.
Beoogde resultaten	Drie uitgewerkte en uitgeteste (uitgevoerde) deelplannen in veenpolders in Groot Wilnis Vinkeveen en omgeving, waarin de synergie tussen gebruiksfuncties in die veenpolders is vergroot, de drie deelplannen zijn gesynthetiseerd in een integrale aanpak op de veenpolder in de toekomst.
Aanpak en activiteiten	In deze pilot zal aandacht worden besteed aan governance arrangementen in meerdere deelvlakken (combinaties) van landbouw, ecologie en natuur, nieuwe maatschappelijke functies, landschap en recreatie en gebouwde omgeving. Hierbij worden vragen uitgewerkt over welke rolverdeling, welke verdeling van kosten en baten en hoe de governance te realiseren in de praktijk voor verschillende deelvlakken. Daarna wordt bekeken hoe de oplossingen in meerdere deelvlakken te combineren in één integrale aanpak op de veenpolder en hoe de verschillende deelvlakken elkaar versterken of misschien juist tegenwerken. Dit ontwerptraject wordt wetenschappelijk gedegen vormgegeven en gestructureerd met behulp van de RIO-methode. Dit leidt uiteindelijk tot een ontwerp voor de polder die via uitvoering door alle stakeholders uitgevoerd zal worden in de tweede fase van dit traject. In panorama Krimpenerwaard vindt een zelfde ontwerptraject plaats onder begeleiding van dezelfde onderzoekers. Door kruisbestuiving en onderling contact in de ontwerpfase willen we leren van de ervaringen in Krimpenerwaard en onze ervaringen met hen delen zodat in totaal een rijkere ervaring met deze ontwerpmethode en mogelijke toepassing ervan ontstaat. Dit leidt hopelijk tot een beter uitrolbare en toepasbare methodiek voor andere veenweidepolders.
Organisatie (trekker / betrokkenen/rollen)	Betrokkenen en rollen: Trekker: Onderzoekers van UvA/ KWR samen met AGV/Waternet (en met panorama Krimpenerwaard) Deelnemer aan pilots: AGV/Waternet samen met gebiedspartijen zoals de agrarische ondernemers, de agrarische natuurvereniging, gemeente de Ronde Venen, provincie Utrecht/ programmabureau Utrecht-West, Rabobank Rijn en veenstromen, Food&Agri Research, Staatsbosbeheer, Org-ID. Er zal samengewerkt worden in deze procesaanpak met de Krimpenerwaard (gemeente en waterschap HHSK)
Planning	2019: Voorbereiden 3 deelplannen in groot Wilnis Vinkeveen en omgeving samen met panorama Krimpenerwaard. 2020 eerste helft: Uitvoeren deelplannen in co-creatiesessies met gebiedspartijen 2020 tweede helft: Synthese en analyse deelplannen tot integraal voorstel veenpolders met afstemming in een poldertafel (het ontwerp) 2020 - 2022: Uitvoering integrale oplossing veenpolders
Kosten en beoogde financiering	dit is eerste inschatting, het totaal bedrag is de basis, de onderverdeling naar de diverse componenten blijven we de komende tijd bekijken. Ook samen met de partijen waarmee we dit gaan doen. <ul style="list-style-type: none"> • Kosten ontwerp via RIO methode: € 85.000 (2019 – 2020) • Proceskosten €65.000 (2020-2022): • Kosten uitvoering maatregelen in drie gebieden als uitkomst gebiedsproces ontwerponderzoek: 220.000 • Evaluatie/ oplevering eindproduct: €30.000 Totale kosten voor de pilot 2019 – 2022 is €400.000. Beoogde financiering hiervan is: Financiering door IBP: € 200.000 Beoogde cofinanciering € 200.000 door partners waterschap, provincie Utrecht en mogelijk nog andere gebiedspartijen. De pilot sluit goed aan bij bestaand beleid van waterschap en provincie op zowel het gebied van bodemdaling als ook agrarisch waterbeheer en KRW. Hierdoor is het vinden van voldoende cofinanciering kansrijk. Door de aansluiting van de uitvoering bij polderopgaven en behoeften van de partijen is cofinanciering van uitvoeringsmaatregelen door gebiedspartijen ook reëel. Daarnaast ook inzet in uren AGV: 230 uur Gebiedspartijen: ca 68 uur per deelnemer (startbijeenkomst, co-creatiesessies en poldertafel)

Bijlage 2: Pilot Panorama Krimpenerwaard

Kern	Samen met gebiedspartijen onder inspirerende begeleiding van onderzoekers in de RIO-methode (reflexieve, interactieve ontwerpmethode) komen tot een ontwerp voor een gedragen en uitvoerbaar toekomstperspectief voor de Krimpenerwaard, gebaseerd op de maatschappelijke opgaven in het gebied, en dit ontwerp ook tot uitvoering brengen. In deze pilot wordt samen gewerkt met Groot Wilnis Vinkenveen (pilot 1). Basis voor de pilot vormt het Panorama Krimpenerwaard, dat is opgesteld door gebiedspartijen is onder leiding van Sybilla Dekker en Peter van Rooijen op basis van de Visie voor de Krimpenerwaard (Riek Bakker, 2017).
Achtergrond / aanleiding	In de Krimpenerwaard spelen diverse maatschappelijke en gebiedsopgaven zoals toekomst perspectief voor ondernemers en agrariërs, veenweideproblematiek met bodemdaling, energietransitie, mobiliteit, vergrijzing en ontgroening. Het door Riek Bakker ingezette traject heeft energie in het gebied gemobiliseerd, maar ook het gesprek tussen de verschillende groepen op gang gebracht. Het Panorama en de strategische agenda vormen een goede basis om een indringende gebiedsdialog te voeren. De genoemde opgaven in de agenda vertegenwoordigen schurende en soms tegenstrijdige belangen. Een eerste stap in het verbinden van tegengestelde belangen gebeurt in de Proeftuin Krimpenerwaard. De proeftuin is een door de gemeente geïnitieerde leer- en experimenteeromgeving voor een transitie naar adaptieve landbouw (kosten € 2.45 mio). Het doel van dit traject is stappen te zetten naar een veerkrachtige duurzame natuulinclusieve landbouw passend bij het gebied. Realisatie van natuur (NNN,KRW), bodemdaling en landbouw wordt hier bij elkaar gebracht. Hierbij wordt aangesloten bij het DAW Krimpenerwaard en de regiodeal bodemdaling. Maar de veenweideproblematiek is breder. De RIO-methode biedt een structuur om vanuit een systeem (de functies die samenhangen met de polder) te kijken naar belanghebbenden en hun behoeftes en beweegredenen, om vervolgens samen met deze partijen na te denken over hun (gezamenlijke) rol in het tot stand brengen van een transitie in dit systeem. De RIO-methode beoogt sociale systeeminnovaties tot stand te brengen. Hiervoor moet juist verder worden gekeken dan bestaande belangen en eisenpakketten, naar de waarden en behoeftes die achter deze claims schuil gaan.
Doelen	Een polderproces voeren met gebiedspartijen waarbij door een reflexieve interactieve ontwerpmethode met aandacht de verschillende combinaties van gebruiksfuncties, ruimte ontstaat voor duurzame oplossingen die gedragen worden door alle gebiedspartijen. Hiermee willen we bijdragen aan een veilige, leefbare en toekomstbestendige Krimpenerwaard.
Beoogde resultaten	Uitvoering van het Panorama en de strategische agenda door het benoemen/ontdekken van gedeelde belangen, behoeftes en beweegredenen.
Aanpak en activiteiten	In deze pilot wordt de werkwijze van de Proeftuin Krimpenerwaard gehanteerd, namelijk aansluiten bij de energie in gebied. Aan de hand van de energie van de deelnemers zal vanuit het Panorama en de strategische agenda een of meerdere opgaven worden uitgewerkt. Vanuit de invalshoek van water, bodemdaling, energie- en landschapsbeheer zal aandacht worden besteed aan governance arrangementen in meerdere deelvlakken (combinaties) van landbouw, biodiversiteit, natuur, energie, landschap en gebouwde omgeving. Hierbij worden vragen uitgewerkt over welke rolverdeling, welke verdeling van kosten en baten en hoe de governance te realiseren in de praktijk voor verschillende deelvlakken. Daarna wordt bekeken hoe de oplossingen in meerdere deelvlakken zijn te combineren in één integrale aanpak en hoe de verschillende deelvlakken elkaar versterken of misschien juist tegenwerken. Dit traject wordt wetenschappelijk gedegen vormgegeven en gestructureerd met behulp van de RIO-methode. Er zal samengewerkt worden in deze procesaanpak met het waterschap Amstel, Gooi en Vecht. Voor de begeleiding wordt gebruik gemaakt van dezelfde externe partij. Gedurende het traject worden informatie en ervaringen gedeeld. Dit biedt kansen om van elkaar te leren.
Organisatie (trekker / betrokkenen/rollen)	Betrokkenen en rollen: Trekker: Veenweidetafel, gefaciliteerd door HHSK, Provincie en gemeente. Deelnemer aan pilots: HHSK, agrarische ondernemers, de agrarische natuurvereniging, NVWK, ondernemers, gemeente Krimpenerwaard, gemeente Krimpen a/d IJssel, Provincie Zuid-Holland, Rabobank.
Planning	2019: Voorbereiden deelplannen door Veenweidetafel in samenwerking met groot Wilnis Vinkenveen 2020 eerste helft: Uitvoeren deelplannen in co-creatiesessies met gebiedspartijen 2020 tweede helft: Synthese en analyse deelplannen tot integraal voorstel afstemming in een poldertafel (het ontwerp) 2020 - 2022: Uitvoering integrale oplossing 2022: Afronden proces, opleveren eindproduct en evaluatie
Kosten en beoogde financiering	Onderstaand een eerste inschatting, het totaal bedrag is de basis, de ondervdeling naar de diverse componenten blijven we de komende tijd bekijken. Ook samen met de partijen waarmee we dit gaan doen. Vorbereiding - 2019 <ul style="list-style-type: none"> • Kosten ontwerp via RIO-methode € 85.000 Uitvoering - 2020-2022 <ul style="list-style-type: none"> • Proceskosten € 65.000 • Kosten uitvoering maatregelen in Krimpenerwaard als uitkomst van het gebiedsproces/ontwerponderzoek € 220.000 • Evaluatie /oplevering eindproduct 30.000 Daarnaast ook inzet van uren: Uren Gemeente, provincie en waterschap: 230 uur Uren gebiedspartijen: ca 68 uur per deelnemer (startbijeenkomst, co-creatiesessies en polderproces). Totale kosten voor de pilot 2019 – 2022 is € 400.000. Beoogde financiering hiervan is: Financiering door IBP: € 200.000 cofinanciering € 200.000 vanuit de Proeftuin Krimpenerwaard.

Deze kaart is afkomstig uit de publicatie "Panorama Krimpenerwaard - Vitaal slagenlandschap met eigentijds elan" (Sybilla Dekker en Peter van Rooy, 2018; in opdracht van de Provincie Zuid-Holland en de gemeenten Krimpenerwaard en Krimpen aan den IJssel)

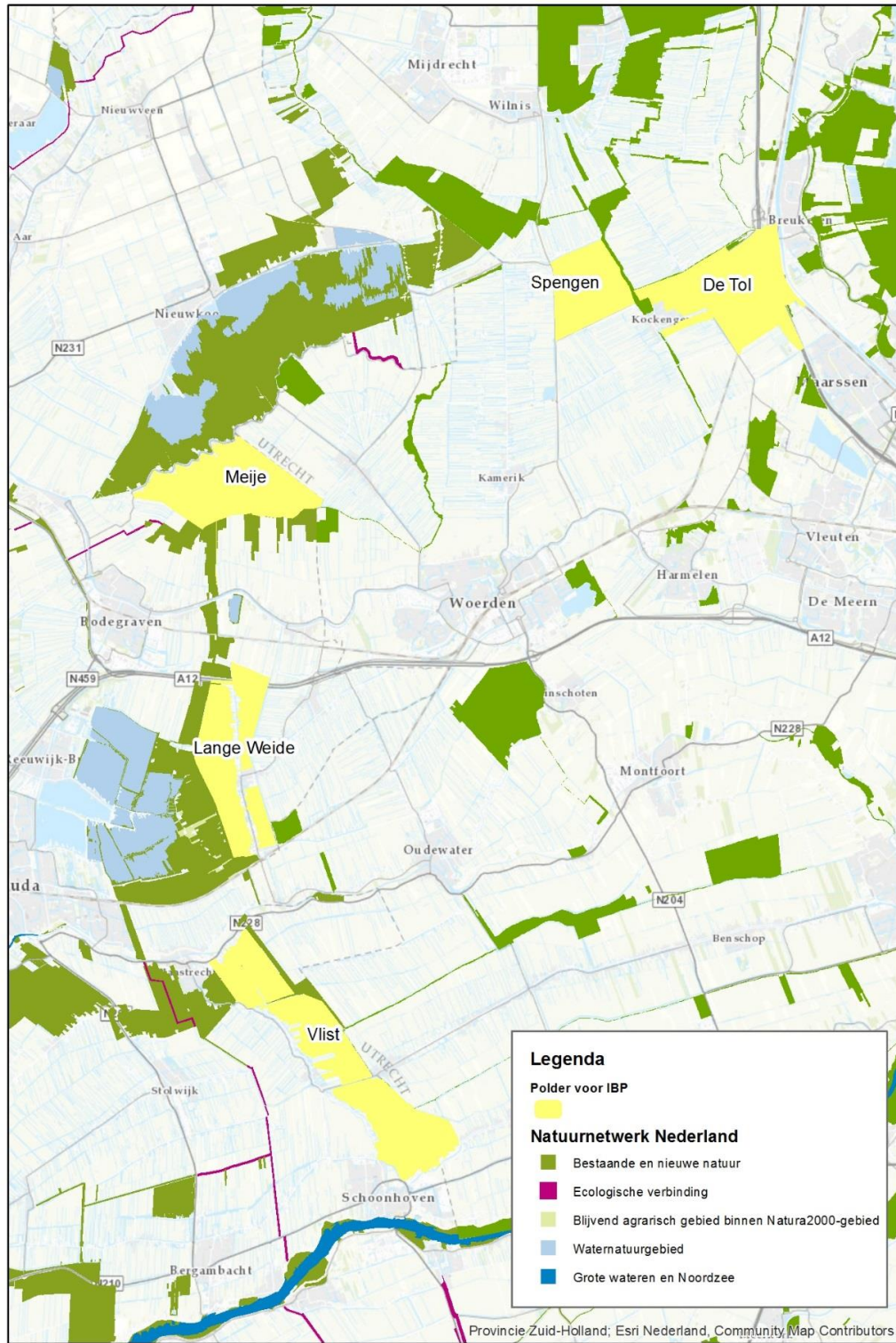
Bijlage 3: Werken aan een transformatieve benadering voor de Kagerplassen

Essentie	<p>Dit voorstel leidt tot:</p> <ul style="list-style-type: none"> - de juiste gegevens voor een feitelijk en objectief beeld van de veenweiden (bodempopbouw en bedrijfsperspectief) - De juiste strategie voor de verschillende veenweiden. - Dit voorstel richt zich op die veenweiden waar transformatie de beste keus is inclusief kansen voor natuur en waterkwaliteit - Daar onderzoeken we de bereidheid van grondeigenaren om aan een regionaalperspectief te werken. - Zij komen in de lead en maken een regionale ambitieverklaring/verdienmodel samen met de gemeente(n)
Strategieën voor veenweiden	<p>Om bodemdaling tegen te gaan is er de keus uit 3 strategieën gebaseerd op bodempopbouw en economisch perspectief:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Bij dunne veenpakketten: accepteren dat die (eventueel vertraagd) verbranden 2. Voor landbouwgebieden met perspectief en een voldoende pakket: technische transitie door bv. Onderwaterdrainage 3. Voor gebieden met een dik pakket veen en weinig agrarisch perspectief: een transformatieve benadering inclusief kansen voor natuur en waterkwaliteit <p>Waar is welke strategie het meest passend en hoe kom je tot die keuze en aanpak?</p>
Achtergrond / aanleiding	<p>Op de grote maatschappelijke thema's worden transitie enkelvoudig ingestoken (tonnen CO2, Petajoules, aantallen windmolens e.d.). Dit zijn de opgaven vanuit de <u>systeemwereld</u> (van organisaties, stakeholders en Rijk en provincies).</p> <p>De <u>leefwereld</u> van boeren, ondernemers, burgers en gemeenten maakt integrale afwegingen – waarbij deze onderwerpen belangrijk zijn, maar pas toepasbaar in regionaal maatwerk en met eigen initiatief. De uitdaging is om de leefwereld het initiatief tot transformatie te laten nemen en hen als initiatiefnemers volop ruimte en ondersteuning te geven.</p> <p>Deze aanpak past uitstekend bij de omgevingswet (OW) die vanaf 2021 in werking gaat en binnen de omgevingsvisies van gemeenten (en eventueel provincie).</p>
Doelen	<ul style="list-style-type: none"> • Duurzame business cases op bedrijfs- en gebiedsniveau • Tegengaan bodemdaling en beperken CO2 uitstoot • bevorderen duurzame (circulaire) landbouw • aantrekkelijk omgeving (wonen, recreatie). • water(kwaliteit), landschap&cultuurhistorie (relatie met de stad Leiden), natuur (weidevogels), biodiversiteit, opwekken energie
Bijkomende resultaten	<ul style="list-style-type: none"> - dataviewer - werkwijze gericht op public mediation aanpak - benutten van de kracht van joint fact finding voor een gezamenlijk, feitelijk vertrekpunt - een indruk van de mogelijkheden om tot coöperatieve aanpak te komen (bv. voor beheer) - een indruk van de wens en mogelijkheden voor structuurversterking door kavelruilen <p>- bijdragen aan de gereedschapskist van de omgevingswet door: data viewer(in prototype gereed) Werkwijze gericht op public mediation aanpak De kracht van joint fact finding</p>
Aanpak en activiteiten (incl. fasering 2019-2021)	<ul style="list-style-type: none"> • In fase 0 bouwen we een laag van relevante, betrouwbare data op die de feitelijke situatie van een gebied beschrijft en in beeld brengt (viewer). Welke data relevant zijn om vooruit te kunnen kijken, wordt per gebied samen bepaald • In fase 1 wordt in beeld gebracht hoe de kosteneffectiviteit is (€/CO2-reductie) in de verschillende deelgebieden (bijvoorbeeld polders) en welke het meest interessant zijn. • In fase 2 gaan we in een gesprek met overheden (vaak gemeente(n) (hier K&B) en waterschap (Rijnland) en organisaties van belanghebbenden (zoals VAN-Ade) om de kansen van de gebieden uit fase 1 met lokale kennis in te kleuren; de fine-tuning • In fase 3 gaan we in gesprek met de eigenaren van de meest kansrijke gebieden (boeren, TBO, overigen) om te kijken of zij open staan voor een transformatieve aanpak - en met wie ze dat samen willen gaan doen. Ze stellen samen een overeenkomst op tussen private en publieke belanghebbenden. Dit is hun ambitieverklaring die verder zal worden uitgewerkt. • fase 4 is de evaluatie van deze aanpak en delen van de resultaten, omdat die toe te passen in alle veenweide gebieden in NL waar dezelfde problematiek aan de orde is.
Organisatie (trekker / betrokkenen/rollen)	<p>Dit voorstel wordt op verzoek van HHvanRijnland, de gemeente Kaag en Braasem en VAN Ade (agrarische natuurvereniging) en met instemming van LTO-noord, door de afdeling Ruimte&Advies van het Kadaster ingediend. Allen hebben aangegeven hierin te willen acteren.</p> <p>R&A van het Kadaster zal de rol van onafhankelijke procesbegeleider op zich nemen.</p> <p>Ambitie is te werken vanuit een netwerk verbinding met Waterparken (LTO/PZH), Fysieke leefomgeving Hart van Holland, Regiodeal Groene Hart en Ontwerpend onderzoek groene hart</p>
Kosten en beoogde financiering	<p><u>De data viewer is in concept gereed (o.a. door een bijdrage vanuit de Deltaplan Agrarisch Waterbeheer).</u></p> <p>Uitvoeren van dit voorstel is begroot op €250.000. De kosten zitten in kennis en data, processturing en organisatie en innovaties (proces en inhoud – en werken in de geest van de Omgevingswet (hoe gaat dat in de praktijk: inhoud en vorm – we zijn hier al over in gesprek met BZK).</p> <p>We verwachten hiervoor in 2019 €50.000 en in 2020 €200.000 nodig te hebben.</p> <p>Cofinanciering:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Door LTO is een voorstel ingediend in de NAS-Life-IP aanvraag van het Ministerie van I&W. Dit project is daar een onderdeel van. De aanvraag is naar de EU gestuurd, verwachting is dat in november er een uitsluitsel over komt. LIFE-IP gelden kunnen worden besteed aan proceskosten, kennis en het weghalen van belemmeringen.

	<p>2. HH van Rijnland heeft de intentie maar is in afwachting van de coalitieonderhandelingen voor definitief commitment bij te dragen in de cofinanciering.</p> <p>NB: In dit voorstel zit niet het uitvoeren van de overeenkomst. Dat is maatwerk en heeft te maken met variabelen (hoe groot, hoeveel eigenaren, hoeveel techniek, wat voor businessplannen, coöperatie en samenwerking). Deze kosten zullen naar verwachting sterk variëren per gebied. Hier wordt in de loop van 2020 meer over duidelijk.</p>
Overige toelichting	<p>Sluit aan bij: programma "Deltaplan Agrarisch waterbeheer (DAW)", Veenweidevisie LTO, Visie groenblauwe leefomgeving PZH, Omgevingsvisie Hart van Holland, Regio deal Groene Hart</p> <p>Spin off naar het hele veenweide gebied in het Groene Hart, Laag Holland en Overijssel.</p> <p>Tenslotte: Veel transities mislukken in de transformatieve fase. Snel schakelen naar technische oplossingen leidt maar al te vaak tot teleurstellingen. Onderzoek van Professor Henk Volberda (ERU) uit 2013 laat zien dat 75% van een succesvolle innovatie bepaald wordt door het succes van de sociale innovatie en 'maar' 25% door de aard van de technische innovatie zelf.</p> <p>Dit is wat - in onze optiek - wordt bedoeld met "werken aan draagvlak".</p>

Bijlage 4: Boer aan het roer: de Hollandse veenweide vitaal en verbindend

Kern	<p>Benut de polderbrede energie in de oostelijk gelegen polders van de Reeuwijkse en Nieuwkoopse plassen (Natura2000) om samen te werken aan klimaatopgaven, biodiversiteit en waterkwaliteit!</p> <p>Boeren, agrarische collectieven en het waterschap hebben de krachten gebundeld om op korte termijn invulling te geven aan klimaatslim boeren in combinatie met de versterking van de biodiversiteit. De polderbrede bottom-up energie (in diverse polders, zie figuur 2) nodigt uit om ook gezamenlijk invulling te geven aan een overkoepelend perspectief voor de lange termijn voor deze oostelijke zoom naast de Natura 2000 gebieden, waarin grote maatschappelijk opgaven een plek krijgen.</p> <p>Dit doen we door het organiseren van bottom-up ontwerpessies (ontwerpend onderzoek) met de grondeigenaren als agrariërs, natuur- en belangenorganisaties, overheden en maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen. De zuivelketen, het bedrijfsleven en banken zullen hier een belangrijke plek in krijgen om ook in de toekomst tot een sluitende business case een duurzame agrarisch (natuur inclusieve) sector te komen. Welk toekomstbeeld hebben de landeigenaren van de polder (agrariërs en natuurbeheerders) zelf en wat voor kansen zien zij om de natuur- en waterkwaliteit te verbeteren onder het motto 'boer aan het roer'?</p>
Achtergrond / aanleiding	<p>Duurzaam boeren, meer biodiversiteit, betere waterkwaliteit en het vertragen van de veenbodemdaling zijn ook voor de lange termijn uitdagingen waar de melkveehouder in het veenweidegebied voor staat. Daarnaast ziet de veehouder dat de gebruiksdruk (woningbehoefte en energievoorziening) toeneemt en de watervoorziening door klimatologische veranderingen minder zeker is. Kansen, maar ook bedreigingen.</p> <p>In polders de Tol & Spengen (Kockengen), Meijepolder Laag (Bodegraven), Lange Weide (Driebruggen) en Vlist (Haastrecht) hebben de agrariërs gekozen om polder brede onderwaterdrainage aan te leggen om de veenbodemdaling te vertragen in combinatie om biodiversiteit te versterken (zie figuur 2). De agrarische collectieven hebben dit zelf, in samenwerking met het waterschap, diversie gemeenten en provincies Utrecht en Zuid-Holland, georganiseerd waardoor een zeer hoog deelnemerspercentage bestaat in elke polder (meer dan 90 procent). De unieke samenwerking en netwerk tussen de boeren en de decentrale overheden willen we ook benutten om een gezamenlijk een toekomstvisie voor de lange termijn op te stellen, vanuit de bottom-up energie uit de polders.</p>
Doelen	Het komen tot toekomst perspectief voor de lange termijn vanuit de bottom-up energie uit de polders waarin duurzaam boeren, meer biodiversiteit, betere waterkwaliteit en het vertragen van de veenbodemdaling, maar ook de grote maatschappelijke vraagstukken als de gebruiksdruk (woningbehoefte en energievoorziening) en de watervoorziening door klimatologische veranderingen.
Beoogde resultaten	<ul style="list-style-type: none"> • Toekomst visie voor een overkoepelend perspectief voor de lange termijn voor de oostelijke veenweidezoom naast de Natura 2000 gebieden, waarin grote maatschappelijk opgaven een plek krijgen • Voor minimaal 3 polders worden maatregelen getroffen passend binnen het overkoepelend perspectief voor de lange termijn. Door het grote deelnemerspercentage van de boeren zijn er maatregelen mogelijk die elkaar ruimtelijk versterken zoals linten van natuurvriendelijke oevers, afgestemd weidevogelbeleid en het onderzoeken van (ecologische) verbindingen met de omliggende Natura 2000 en NNN-gebieden in de omgeving • Meerdere ontwerpessies. <p>Bij de aanpak zal worden gekeken naar de kritische prestatie indicatoren (KPI's) van FrieslandCampina om de prestatie van de melkveehouders uit te drukken in de biodiversiteitsmonitor. Een hogere score zal zorgen voor een hogere melkprijs waardoor het voor de agrariërs interessanter wordt om maatregelen te nemen.</p>
Aanpak en activiteiten	<p>Voor de bottom-up ontwerpessies, willen we gebruik maken van toekomstvisie en backcasting. Dit gaat er vanuit dat een transitie begonnen wordt met de gewenste visie/stip op de horizon. Vanuit hier wordt bedacht hoe je in stappen vanaf het nu (backcasting) deze gewenste visie wil bereiken, zie figuur 1 voor een schematische weergave. Momenteel worden in de projecten vooral stappen gezet in het hier en nu, het zal een waardevolle toevoeging om gezamenlijk 'de stip op de horizon' te zetten zodat we kunnen bepalen hoe we daar gaan komen en welke tussenstappen daarvoor nodig zijn.</p> <div style="text-align: center;"> </div>
Organisatie (trekker / betrokkenen/rollen)	<p>Trekkers: Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden in samenwerking met de agrarische collectieven (Rijn Vecht en Venen, Gouwe Wiericke, Weidehof Krimpenerwaard & ANV Lopikerwaard).</p> <p>Betrokken: Agrariërs, agrarische collectieven/ANV's, Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden, gemeenten, provincie, natuurorganisaties en kennisinstellingen.</p> <p>Voor het begeleiden van de bottom-up ontwerpessies wordt gedacht aan de Wageningen Universiteit (WUR).</p>
Planning	<p>2019 Verkennen potentie en voorbereiden sessies</p> <p>2020 Uitvoeren van ontwerp sessies</p> <p>2020-2021 Maatregelen getroffen passend binnen het overkoepelend perspectief voor de lange termijn.</p>
Kosten en beoogde financiering	<p>Kosten ontwerpessies: 200.000 euro</p> <p>Kosten maatregelen: 900.000 euro (inclusief koppeling/bijdrage Klimaatslim Boeren)</p> <p>Uren HDSR: 250</p>

Figuur 2: Ligging van de IBP locaties met de omliggende NNN en Natura 2000 gebieden

Bijlage 5: Landbouw & natuur met toekomst

Kern	<p>Deze pilot in het kader van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW) heeft twee hoofddoelen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) leren van een integraal gebiedsproces voor DAW-impuls en 2) leren van stapsgewijs introduceren van kringlooplandbouw principes. <p>Er zijn enkele polders die zich goed lenen om de DAW-leerdoelen in praktijk te brengen. Er wordt momenteel met alle gebiedspartijen onderzocht in welk gebied (polder) behoefte is aan een integraal gebiedsproces waar deze pilot zou kunnen worden uitgevoerd. In overleg met ondernemers/eigenaren in het gebied en de twee provincies maken we in Q3 2020 een definitieve keuze.</p>
Achtergrond / aanleiding	<p>Keuze van casus</p> <p>We gaan Q3 2020 in gesprek met ondernemers/eigenaren en gebiedspartijen (nader te bepalen) in enkele polders om te verkennen of zij – onder voorwaarden - een integraal gebiedsproces willen. Verschillende uitdagingen zoals stikstofdepositie, biodiversiteit, bodemdaling, klimaat (uitstoot broeikasgassen), water (kwaliteit en kwantiteit), energietransitie en ruimtelijke structuurversterking kunnen worden meegepakt. Het toekomstperspectief voor agrariërs (nieuwe verdienmogelijkheden) vormt daarbij het vertrekpunt. Zij willen de verschillende opgaven graag nu in één keer goed regelen met elkaar voor de komende tientallen jaren.</p> <p>Belang voor DAW</p> <p>Vanuit het vertrekpunt van een betere water- en bodemkwaliteit en een goede zoetwatervoorziening start het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW) momenteel overal in het land gebiedsprocessen. Doel hiervan is het activeren van een groeiende groep agrariërs op deze thema's. De wateropgave meekoppelen met andere opgaven ziet het DAW als kans. In deze pilot verkent DAW wat de potentie is van het aanvliegen van de wateropgave vanuit een integrale aanpak. Dat wil zeggen: in de aanpak staan watermaatregelen niet voorop, maar wordt verbetering van de waterkwaliteit en –kwantiteit benaderd als één van de thema's in een integraal gebiedsproces.</p> <p>Het DAW-team wil in deze pilot ervaring opdoen met en actief leren van een integraal gebiedsproces. Leidt een integrale aanpak tot effectieve verbeteringen van water- en bodemkwaliteit? Bespoedigt een integrale aanpak het sluiten van de nutriëntenkringloop? Is kringlooplandbouw te realiseren in een integraal gebiedsproces? Bereiken we met een integrale aanpak meer agrariërs (middengroep), dan wanneer we een water gedreven aanpak kiezen?</p>
Doelen	<p>Inzetten op een integraal gebiedsproces.</p> <p><u>Gebiedsdoel:</u></p> <p>Een set langjarige afspraken tussen verschillende gebiedspartijen die leiden tot een toekomstbestendige (kringloop)landbouw met een goed toekomstperspectief voor de boer en minimale belasting van natuur, milieu en landschap.</p> <p>Bedrijven nemen concreet stappen om te ontwikkelen richting volhoudbare en vitale landbouw, gebaseerd op kringloop principes (nog keuze maken uit veevoer, bodem, mest, ...), samen met ketenpartijen.</p> <p><u>Leerdoelen DAW:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Ontwikkelen van proceskennis hoe met gebiedspartijen een gebiedsproces te ontwikkelen waarbij thema's als stikstofdepositie, biodiversiteit, klimaat - en energie, water/bodem, bodemdaling en ruimtelijke structuurversterking integraal worden aangepakt en de toekomst van het gebied centraal staat. 2) Ontwikkelen van kennis over het stapsgewijs verder ontwikkelen van kringloopprincipes in de agrarische bedrijfsvoering bij een integraal gebiedsproces. Kennisdeling over bijvoorbeeld bodemkwaliteit en voer- en bemestingskeuzes, werkwijzen zoals bijvoorbeeld de Online Kringloopcoach of inzet van onafhankelijke adviseurs, en gebruik van tools als KringloopWijzer, Biodiversiteitsmonitor/ Planet Proof en individuele keukentafelgesprekken (zoals bijvoorbeeld bij de aanpak Mijn Koers in de Proeftuin Krimpenerwaard).
Beoogde resultaten	<p>Resultaten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Een gedragen Plan van Aanpak met breed gedragen doelen en ambities, procesafspraken, monitoringsaanpak en gecoördineerde inzet van maatregelen/instrumenten/middelen van verschillende overheden. • Een gedragen integraal gebiedsplan met een set afspraken/slimme toekomst deal voor boeren samen met de provincies, waterschappen, gemeente, Rijk, grondeigenaren/agrariërs, LTO Noord, collectieven en andere gebiedspartijen, • Een handout met de do's en don'ts van een integrale procesaanpak voor de DAW-impuls (volgens 'lerend evalueren'). • Een handout met do's en don'ts van proces naar onderdelen kringlooplandbouw (volgens lerend evalueren). • Optie: proceskennis voor DAW-impuls en groei naar kringlooplandbouw in filmpjes vastleggen.
Aanpak en activiteiten	<p>In deze pilot staat het <i>integrale gebiedsproces</i> centraal vanuit de wens om alle opgaven in één keer goed te regelen voor de komende decennia. Het gaat daarbij over een routeplan 2020-2050 en de procesafspraken tussen ondernemers en overheid die garant moeten staan voor een stabiele koers. Verder ontwikkelen van Kringlooplandbouw is daarbij een middel om die stabiele koers stapsgewijs te realiseren. Eén op één keukentafelgesprekken vormen de basis voor het gebiedsproces. Daarbij houden we nieuwe ontwikkelingen/opgaven in de gaten en maken de afweging of deze zo relevant zijn voor het proces dat ze in het proces opgenomen worden. Het gaat dus nadrukkelijk niet over een blauwdruk!</p> <p><u>Randvoorwaarden</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Opdrachtgevers voor de gebiedsaanpak zijn (grond)eigenaren in het gebied. Andere partijen zoals burgers, recreatieondernemers en natuurorganisaties zijn participant in het gebiedsproces. • Eventueel beschikbare grond die vrijkomt bij stoppers komt beschikbaar voor blijvers en dragen zo bij aan de ontwikkeling naar grondgebonden en meer extensieve bedrijven. Deze bedrijven dienen een LT-perspectief (15-30 jaar) richting kringlooplandbouw te hebben. • Het gebiedsproces wordt integraal vorm gegeven. Water is geen hoofddoel, maar één van de opgaven.

	<p>Voor de begeleiding van het gebiedsproces (RIO-methode) wordt gebruik gemaakt van de gebiedsregisseur, eventueel met procesondersteuning van een externe partij. Partijen die bekend zijn (bij de boeren) in het gebied worden bij het proces betrokken.</p> <p>Gedurende de uitvoering worden informatie (monitoring) en proces ervaringen (met lerend evalueren) gedeeld binnen het DAW en binnen Rijn-West. Dit biedt volop kansen om van elkaar te leren. Specifiek voor de landelijke DAW-impuls worden conclusies en aanbevelingen gedaan, hoe een integraal gebiedsproces de DAW-impuls doelen kan ondersteunen en kan leiden tot opschalen (hogere deelname agrariërs aan DAW).</p>																		
Organisatie (trekker / betrokkenen/rollen)	<p>Betrokkenen en rollen:</p> <p><u>Trekker/initiatiefnemer</u>: lokale afvaardiging van boeren en andere eigenaren, ondersteund door de gebiedsregisseur.</p> <p><u>Deelnemers/gebiedspartijen</u>: waterschappen, agrarische ondernemers, agrarische natuurverenigingen/collectieven, erfbetreders (ketenaanpak), natuurorganisaties, gemeenten, provincie, lokale organisaties, burgers en ondernemers, banken?</p> <p><u>Kwartiermakers team</u>: nog in te vullen.</p>																		
Planning	<p><u>Vorbereidingsfase</u>:</p> <p>2020 Q3: In gesprek met gebied over draagvlak integraal gebiedsproces + ontwerp integrale gebiedsaanpak (met monitoring en leerproces voor DAW-impuls en kringlooplandbouw).</p> <p>2020 Q4: Opstellen ontwerp integraal gebiedsproces, ontwerp stimuleringsregeling en monitoringsplan.</p> <p><u>Uitvoeringsfase</u>:</p> <p>2021 Q1-4: start uitvoering integrale aanpak in nog te kiezen gebied. Startbijeenkomst, individuele gesprekken, plenair bespreken van wensen en ambities, gezamenlijke visie en integraal gebiedsplan ontwikkelen, en afspraken definiëren. Stimulans door cofinanciering voor uitvoering maatregelen (bijv. met vouchers) is gedurende het hele proces aanwezig.</p> <p>2022 Q2-3: 1^e concept integraal gebiedsplan met afspraken. Leerpunten daarin vastleggen.</p> <p>2022 Q3-4: aanpassingsronde concept gebiedsplan tot definitief gebiedsplan</p> <p>2023 Q1-2: definitief integraal gebiedsplan met afspraken en besluitvorming bij betreffende partijen en ondertekenen gebiedsafspraken met betrokken partijen.</p> <p>2023 Q3-Q4: afronden proces, leerpunten en opleveren eindproduct en evaluatie.</p>																		
Kosten en beoogde financiering	<p>Vorbereidingsfase: 2020, Q3-4</p> <table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 80%;">Kosten <i>ontwerp</i> van integraal gebiedsproces, inclusief rolverdeling, planning, gedetailleerde begroting en ontwerp lerend evalueren</td> <td style="text-align: right;">€ 15.000</td> </tr> <tr> <td>Kosten <i>ontwerp</i> van stimuleringsregeling en monitoringsplan</td> <td style="text-align: right;">€ 10.000</td> </tr> <tr> <td>Opstart met gebied</td> <td style="text-align: right;">€ 25.000</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: right; border-top: 1px solid black;">€ 50.000</td> </tr> </table> <p>Uitvoeringsfase: 2021-2023</p> <table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 80%;">Projectleiding en uitvoering integraal gebiedsproces, waaronder startbijeenkomst, individuele gesprekken met agrariërs, plenair bespreken van wensen en ambities, definiëren van gezamenlijke visie en gebiedsplan ontwikkelen incl. afspraken. Bij elkaar brengen van overheidsdoelen, ondernemerswensen en andere belangen. Tevens begeleiding van uitgifte stimuleringsgelden.</td> <td style="text-align: right;">€ 200.000</td> </tr> <tr> <td>Stimuleringsgelden voor maatregelen gedurende gebiedsproces, incl. monitoring</td> <td style="text-align: right;">€ 100.000</td> </tr> <tr> <td>Evaluatie integraal gebiedsproces, incl. (DAW) conclusies en aanbevelingen voor processen elders.</td> <td style="text-align: right;">€ 30.000</td> </tr> <tr> <td>Communicatie en oplevering eindproduct, inclusief publieksvriendelijke versie van resultaten</td> <td style="text-align: right;">€ 20.000</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: right; border-top: 1px solid black;">€ 350.000</td> </tr> </table> <p>Totale kosten voor de pilot 2020 – 2023 is € 400.000 Beoogde financiering hiervan is:</p> <p>a) Financiering door IBP: € 200.000 b) Cofinanciering bij IBP: € 200.000 vanuit een bijdrage DAW-impuls via ministerie IenW (medio 2020 afgesproken via landelijk coördinator DAW, Geert de Groot).</p> <p>Daarnaast ook inzet van uren:</p> <p>a) Uren overheden (gemeente, provincie en waterschap): ca. 300 uur b) Uren agrariërs: ca. 50 uur per deelnemer.</p>	Kosten <i>ontwerp</i> van integraal gebiedsproces, inclusief rolverdeling, planning, gedetailleerde begroting en ontwerp lerend evalueren	€ 15.000	Kosten <i>ontwerp</i> van stimuleringsregeling en monitoringsplan	€ 10.000	Opstart met gebied	€ 25.000		€ 50.000	Projectleiding en uitvoering integraal gebiedsproces, waaronder startbijeenkomst, individuele gesprekken met agrariërs, plenair bespreken van wensen en ambities, definiëren van gezamenlijke visie en gebiedsplan ontwikkelen incl. afspraken. Bij elkaar brengen van overheidsdoelen, ondernemerswensen en andere belangen. Tevens begeleiding van uitgifte stimuleringsgelden.	€ 200.000	Stimuleringsgelden voor maatregelen gedurende gebiedsproces, incl. monitoring	€ 100.000	Evaluatie integraal gebiedsproces, incl. (DAW) conclusies en aanbevelingen voor processen elders.	€ 30.000	Communicatie en oplevering eindproduct, inclusief publieksvriendelijke versie van resultaten	€ 20.000		€ 350.000
Kosten <i>ontwerp</i> van integraal gebiedsproces, inclusief rolverdeling, planning, gedetailleerde begroting en ontwerp lerend evalueren	€ 15.000																		
Kosten <i>ontwerp</i> van stimuleringsregeling en monitoringsplan	€ 10.000																		
Opstart met gebied	€ 25.000																		
	€ 50.000																		
Projectleiding en uitvoering integraal gebiedsproces, waaronder startbijeenkomst, individuele gesprekken met agrariërs, plenair bespreken van wensen en ambities, definiëren van gezamenlijke visie en gebiedsplan ontwikkelen incl. afspraken. Bij elkaar brengen van overheidsdoelen, ondernemerswensen en andere belangen. Tevens begeleiding van uitgifte stimuleringsgelden.	€ 200.000																		
Stimuleringsgelden voor maatregelen gedurende gebiedsproces, incl. monitoring	€ 100.000																		
Evaluatie integraal gebiedsproces, incl. (DAW) conclusies en aanbevelingen voor processen elders.	€ 30.000																		
Communicatie en oplevering eindproduct, inclusief publieksvriendelijke versie van resultaten	€ 20.000																		
	€ 350.000																		

Bijlage 6: Groene Cirkel Kaas en Bodemdaling

Kern	Door samen te investeren in kruidenrijk grasland en nieuwe methoden van waterbeheer wordt de bodemdaling tegengegaan. Het karakteristieke landschap van het Groene Hart wordt behouden, inclusief karakteristieke koe in de wei. Door het kruidenrijk grasland ontstaat een gezonde weidemelk die wordt verwerkt tot hoogwaardige kaasproducten.
Achtergrond / aanleiding	Het karakteristieke landschap als de boerengemeenschap staan momenteel voor grote uitdagingen. Het aantal boerenbedrijven neemt gestaag af evenals de biodiversiteit in het gebied. Om te kunnen blijven concurreren met andere gebieden is drooglegging van de veenweiden tot heden noodzakelijk. Deze ontwatering zorgt echter voor bodemdaling, met als effect een verminderde biodiversiteit en een hoge uitstoot van CO ₂ en andere stoffen die vrijkomt bij de afbraak van veen. Door samen te investeren in kruidenrijk grasland en nieuwe methoden van waterbeheer wordt de bodemdaling tegengegaan.
Doelen	Het samenwerkingsverband de Groene Cirkel 'Kaas en bodemdaling' is opgericht om de problematiek van het veenweidegebied aan te pakken. Het perspectief is een toekomstbestendige landbouw, een oplossing voor bodemdaling, het herstellen van de biodiversiteit van het Groene Hart en een watersysteem dat inspeelt op de te verwachten klimaatverandering. Dat alles, gecombineerd met economisch veerkrachtige boerenbedrijven, is waar de partners zich voor inzetten. De Groene Cirkel concentreert zich op de Alblasserwaard met een uitbouw naar en een uitstraling op het gehele Groene Hart.
Beoogde resultaten op de lange termijn	Grand Cru Kaas Levensvatbare veehouderijbedrijven voor de toekomst Duurzame gebiedskwaliteit in het Groene Hart voor water, biodiversiteit, circulariteit, landschap
Aanpak en activiteiten (incl fasering 2019-2021)	De Groene Cirkel Kaas en Bodemdaling is een open netwerk waarin partners gelijkwaardig zijn, diversiteit wordt benut, belemmeringen worden weggenomen en gezamenlijk eigenaarschap ontstaat voor grote maatschappelijke opgaven zoals klimaatverandering, versterking van biodiversiteit, hernieuwbare energie en hergebruik van reststoffen. Bij ons streven naar een duurzame samenleving is de natuur onze partner. Afzonderlijk hebben sectoren of partijen niet de instrumenten of de middelen om de gedroomde transitie te verwezenlijken. Groene Cirkels bouwt netwerken op rondom thema's zoals energie, water, klimaat, logistiek, bodemdaling, bodemkwaliteit en biodiversiteit. Kaasfabriek De Graafstroom is de katalysator voor de ontwikkelingen. Daarnaast sluiten andere bedrijven, overheden, ondernemers, kennisorganisaties en individuen aan. Partijen en coalities uit verschillende sectoren komen zo tot creatieve oplossingen waar alle partijen eigenaar van zijn.
Organisatie (trekker / betrokkenen/rollen)	De partners van deze Groene Cirkel zijn Zuivelfabriek De Graafstroom, Provincie Zuid-Holland, Waterschap Rivierenland, Rabobank, Coöperatie DeltaMilk, Wageningen Research Op 31 januari 2019 hebben een groot aantal partijen de ambitie gedeeld en hebben zij zich aangesloten bij het netwerk om projecten te starten.
Planning	De eerste projecten van deze Groene Cirkel zijn: - drukdrainage in een bodem met klei op veen gericht op minimaal 50% minder CO ₂ -uitstoot - doorzaaien van graspercelen gericht op de ontwikkeling kruidenrijk grasland - onderzoek verdienmodellen, aansluiten bij de modellen van bijlage 6 - beginnen met innovatie, demonstratie en tegelijkertijd kennis vergroten Bedoeling van aansluiting bij het IBP is de uitbouw van het programma van de Groene Cirkel met: Drukdrainage, van demoproject naar wetenschappelijk onderzoek⁵ - Aansluiting maken met het Nationaal Kennisprogramma Bodemdaling, verbreden tot een meer integrale aanpak, aansluiting en uitwisseling met andere delen van het Groene Hart - Uitbreiden van het aantal proefvelden in de Alblasserwaard naar minimaal 5 plots en inhoudelijke uitbouw 40.000 - Verbinden met het nationaal kennisprogramma bodemdaling binnen het Groene Hart en het lopende onderzoek verbreden tot waterkwaliteit, CO ₂ uitstoot, kruidenrijk grasland en biodiversiteit 500.000 - Wetenschappelijke monitoring en rapportage 350.000 - Looptijd 3 jaar Opbouw CO₂-credits-verdienmodel - Werven van deelnemende veehouders onder de leden van coöperatie DeltaMilk - Samenwerking met Waterschap Rivierenland en Rabobank - Monitoring van bodem en waterhuishouding - Ontwikkeling van aanbod en verkennen van partnership met vergoedende partij(en) en opties voor vrijwillige credits - Voortbouwen op 'Valuta Voor Veen' - 260.000
Kosten en beoogde financiering	De kosten van lopende proefprojecten komen in eerste instantie van de deelnemende partners en van een POP3 subsidie. Voor aanvullende activiteiten zijn nieuwe middelen noodzakelijk waarbij er enige ruimte is om POP3-middelen als cofinanciering in te zetten.

⁵ Het gebied Alblasserwaard draait niet mee in de Regiodeal, IBP Vitaal Platteland is de manier om aansluiting te zoeken bij nationale en (boven)regionale onderzoeksvragen in relatie tot het Veenweidegebied.

	Deelnemende agrarisch ondernemers brengen hun gronden in als proefobject, zijn co-investeerder en geven gastvrijheid op hun eigendom.
Overige toelichting	https://www.degraafstroom.com/nl/groene-cirke/

Bijlage 7: Voorstel Ruimtelijk MKBA Veenweide gebied

Kern	Vanuit het Natuurlijk Kapitaal Model van PBL/RIVM wordt een MKBA voor het Groene Hart gemaakt die de basis vormt voor regionale kanskaarten en nieuwe business cases voor agrariërs.
Achtergrond / aanleiding	<p>In het veenweide gebied in de Provincie Zuid-Holland is men op zoek naar een nieuwe balans tussen landbouw en bodemdaling. Binnen de Groene Cirkel Kaas en Bodemdaling zijn de Rabobank, de kaasfabriek de Graafstroom, WenR en de provincie Zuid Holland nieuwe verdienmodellen aan het ontwikkelen gebaseerd op een nieuwe beloningsmethodiek. De basis hiervoor ligt in een betere kwantificering van de zogeheten ecosysteemdiensten / de waarde van het natuurlijk kapitaal.</p> <p>In 2016 zijn door het PBL globaal de belangrijkste cumulatieve kosten in veenweidegebieden bepaald. De maatschappelijke kosten van emissie van CO2 en de verzakking van wegen, huizen en rioleringen zijn enorm (PBL, 2016). Bedragen van 20 tot 40 miljard euro zijn berekend.</p> <p>Daarbij komt dat het Europese en nationale landbouw beleid gaan wijzigen. Binnen de EU wordt bekeken of de inkomenssteun gewijzigd kan worden, waarbij de boeren subsidie krijgen voor natuur- en landschapsbeheer, de ecosysteemdiensten die ze leveren en plattelandontwikkeling. Het Nederlandse beleid streeft naar een transitie richting kringloop en natuur-inclusieve landbouw (LNV, 2018). Voor de veenweidegebieden is het daarbij de vraag of en zo ja, waar en hoe het karakteristieke veenweidelandschap behouden kan blijven, de landbouw circulair en natuur inclusief wordt en de betrokken agrariërs voldoende inkomen kunnen genereren. Daarbij is het de vraag in welk gebied het beste welke maatregelen genomen zouden kunnen worden. In het ene gebied daalt het veen sneller en komt meer CO2 vrij dan op andere locaties.</p>
Doelen	Samen met PBL, RIVM en WEnR worden de maatschappelijke kosten en baten doorgerekend van de verschillende maatregelen die genomen zouden kunnen worden. Hiermee worden gebiedsprocessen met kennis ondersteund en kan gewerkt worden aan een lange termijn visie voor het voortbestaan en de ontwikkeling van het veenweide gebied. Dit geeft de noodzakelijke onderbouwing voor de door Rabobank, provincie en WenR te ontwikkelen nieuwe verdienmodellen waarbij voor het eerst de maatschappelijke kosten en baten kunnen worden verwerkt.
Beoogde resultaten	Een ruimtelijke MKBA en kanskaarten , die de basis zijn van een breed palet aan verdienmodellen voor de veehouderij in het Groene Hart. Dit is nodig omdat ieder gebied andere kenmerken heeft, maar ook omdat iedere boer andere ideeën en ambities heeft met zijn bedrijf. In het ene gebied is misschien (hogedruk) drainage noodzakelijk om de CO2 uitstoot te reduceren en voldoende te kunnen produceren terwijl op andere locaties misschien gekeken moet worden naar andere gewassen zoals natte teelten of andere vormen van landgebruik zoals natuurontwikkeling. De nabijheid van grote steden zoals Rotterdam en Den Haag maakt het mogelijk om eventueel meer inkomsten uit recreatie te halen.
Aanpak en activiteiten	Met behulp van het Natuurlijk Kapitaal-model (NK-model) wordt de ruimtelijke MKBA gemaakt. Kanskaarten worden ontwikkeld die de betrokken boeren, burgers en bestuurders inzicht geven in de kansrijke ontwikkelingen in het gebied. Op basis van deze informatie wordt gekeken waar welke maatregelen noodzakelijk zijn om de businesscase voor de maatschappij positief te krijgen (of welke kosten we voor lief nemen). De businesscase van de boer zou aan moeten sluiten op de business case van de maatschappij waarbij het aan de verschillende stakeholders, boeren, banken en bestuurders een (financieel) akkoord moeten zien te komen.
Organisatie (trekker / betrokkenen/rollen)	Betrokkenen en rollen: Trekker: RIVM samen met PBL Deelnemer aan pilots: provincie Zuid-Holland, Rabobank, WenR, Deltamilkboeren.
Planning	Tweede helft 2019: ruimtelijke MKBA 2020 eerste helft: Opstellen kanskaarten 2020 tweede helft: Ontwikkelen nieuwe business cases
Kosten en beoogde financiering	Kosten: Kosten MKBA : €60.000 Kosten kanskaarten en ontwikkelen nieuwe businesscases: €60.000 Totaal: €120.000 Uren RIVM/PBL: 600 uur Uren gebiedspartijen: ca 200 uur per deelnemer (totaal 800)